

УДК 339.9

Колінець Л. Б.

Тернопільський національний економічний університет

ТЕХНОЛОГІЇ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розглянуто причини виникнення фінансової кризи та її наслідки для країн Центральної та Східної Європи. Подолання кризових явищ у країнах ЄС-10 відбулося завдяки широкому комплексу антикризових дій. Представлено технології антикризового регулювання та проаналізовано їх використання на різних етапах протікання кризи. Окреслено можливі загрози для країн ЄС-10.

Ключові слова: фінансова криза, антикризова політика, країни Центральної та Східної Європи, економічне зростання.

Постановка проблеми. Країни Центральної та Східної Європи за останні два десятиліття зазнали фінансових криз різного ступеня тяжкості (причому деякі країни не один раз). Оскільки процес становлення економік цих країн триває досі, то існує високий ризик появи нових криз. Для можливості прогнозування виникнення фінансових криз та подолання їх наслідків, необхідно застосувати високоефективні технології антикризового регулювання, над розвитком яких працюють усі країни світу та міжнародні організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед економістів, які останнім часом присвятили свої дослідження економікам країн Центральної та Східної Європи, досліджували перебіг криз та антикризове регулювання, варто виокремити дослідження Магдалени Бернасяк. Вона висвітлює розвиток виробничих відносин у Центральної та Східної Європи (ЄС-10) у період 2008–2014 рр. та робить висновок, що фінансова криза створює серйозні виклики для виробничих відносин країн ЄС-10, та виявляє простір для «нових інноваційних форм стійкості до жорсткої економії та курсу на неоліберальну реформу». Автор ставить під сумнів тезу про слабкість країн Центральної та Східної Європи [1]. Анна Сулсбі, Грем Холінгсхед, Томас Стегер аналізують вплив фінансової кризи на виробничі відносини в країнах Центральної та Східної Європи та досліджують їхній стан у післякризові роки [2]. Озлем Онанан аналізує основні соціально-економічні показники країн ЄС-10 за останні два десятиліття, після переходу до ринкових відносин, та їх зміну в період фінансових криз [3].

Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо уваги приділено визначенню ефективності антикризових заходів та визначенню нових можливих ризиків для цих країн, тому й існує потреба в подальших дослідженнях у цій сфері.

Мета статті полягає в аналізі впливу останньої світової фінансової кризи на економіку країн Центральної та Східної Європи; визначенні технологій антикризового регулювання та їх ефективності на кожному з етапів протікання криз; окресленні можливих загроз для країн ЄС-10.

Виклад основного матеріалу дослідження. Країни Центральної та Східної Європи виявилися незахищеними від кризових процесів, які зародилися у 2008 р. Підґрунтям для розвитку кризових явищ стали вразливі країни ЄС-10, до яких можна віднести: несприятливе макроекономічне середовище, недоліки в правовій та інституційній системах, недостатня відкритість та недоліки в практиці звітності, недосконалі державна валютно-кредитна політика, моральний ризик. Країни Центральної та Східної Європи є сусідами

України, що робить вивчення протікання кризи та практики антикризового регулювання у цих країнах досить цікавим для нас.

Аналізуючи всі етапи криз в ЄС, встановлено, що період 2008–2009 рр. став для економік цих країн найважчим випробуванням. Про це свідчать і статистичні дані. Так, уже в 2008 р. зростання ВВП у країнах ЄС та Єврозоні становило лише 0,4%, а в 2009 р. відбулося падіння -4,4% у ЄС та -4,5% – в Єврозоні (рис. 1). Своєю чергою, у 2003–2008 рр. темпи економічного зростання в країнах Центральної і Східної Європи були вищими, ніж у країнах Західної Європи (рис. 1). Але в 2009 р. економічне падіння в країнах ЄС-10 було значно глибшим, ніж у середньому по ЄС, особливо у Литві, Латвії, Естонії, де падіння ВВП становило більше 14%.

Лише Польщі вдалося зберегти економічне зростання, а згодом ще й збільшити темп. У 2010 р. ситуація дещо поліпшилася: більшості країн удалося досягти позитивного темпу економічного зростання. А вже з 2011 р. темпи зростання у країнах ЄС-10 перевищили відповідні показники ЄС-28 та країн Єврозони, які були вражені борговою кризою – другою хвилею фінансової кризи. З 2014 р. позитивна динаміка економічного зростання є в усіх країнах ЄС-10.

Ключовою особливістю кризи в ЄС є її фінансовий та торговий характер. Ще задовго до кризи країни – члени зони, включаючи провідні держави, почали порушувати Маастрихтські критерії прийнятого в 1997 р. Пакту стабільності і зростання, особливо з бюджетної дисципліни (дефіцит консолідованого державного бюджету – не більше 3% ВВП). Ці критерії мають ключове значення і для інших країн – членів ЄС (хоча, наприклад, низка країн жодного разу їх не виконувала).

Найбільш драматична ситуація зі станом бюджетного дефіциту в період кризи спостерігалася у Литві (-9,4%), Латвії (-9,2%), Румунії (-9%), Польщі (-7,5%) [5]. Середній показник дефіциту бюджету в країнах ЄС-10 був вищим, ніж в країнах Єврозони (рис. 2). З 2010 р. ситуація у більшості країн стабілізувалася – там увели режим жорсткої економії коштів. І в 2016 р. в низці країн уже спостерігається профіцит державного бюджету (Чехія, Естонія, Литва).

Ще одним ключовим показником, що показує наявність проблеми зовнішньої заборгованості, є відношення державного боргу країни до ВВП. Статистичні дані свідчать про стійку тенденцію до зростання цього показника не лише в периферійних країнах зони євро – Греції, Ірландії, Португалії та Італії, – а й у більшості країн ЄС та у країнах ЄС-10 зокрема (рис. 3). Окрім того, декілька країн уже входили в період глобальної

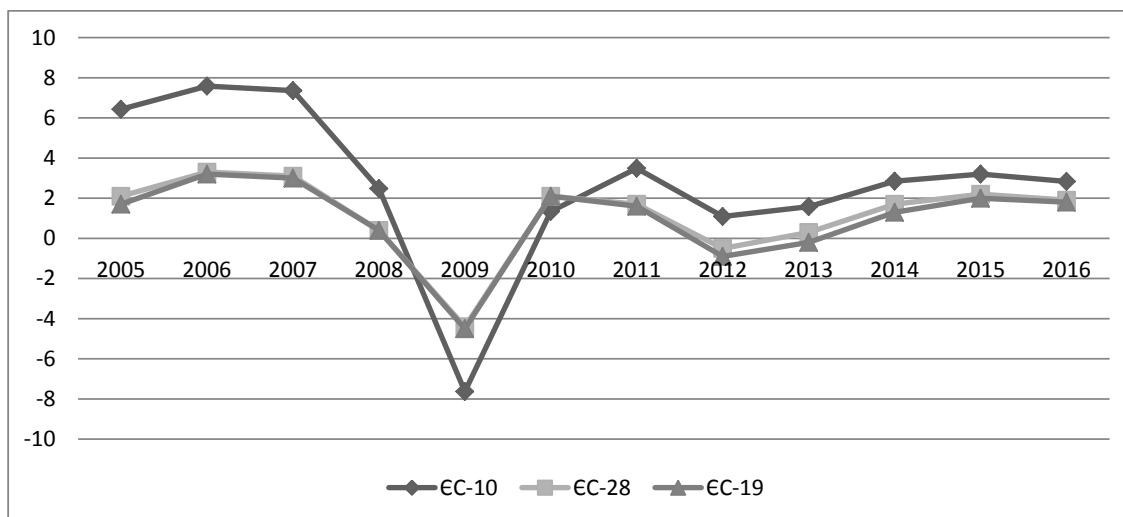

Рис. 1. Зміна реального ВВП (% до попереднього року)

Джерело: побудовано автором на основі [4]

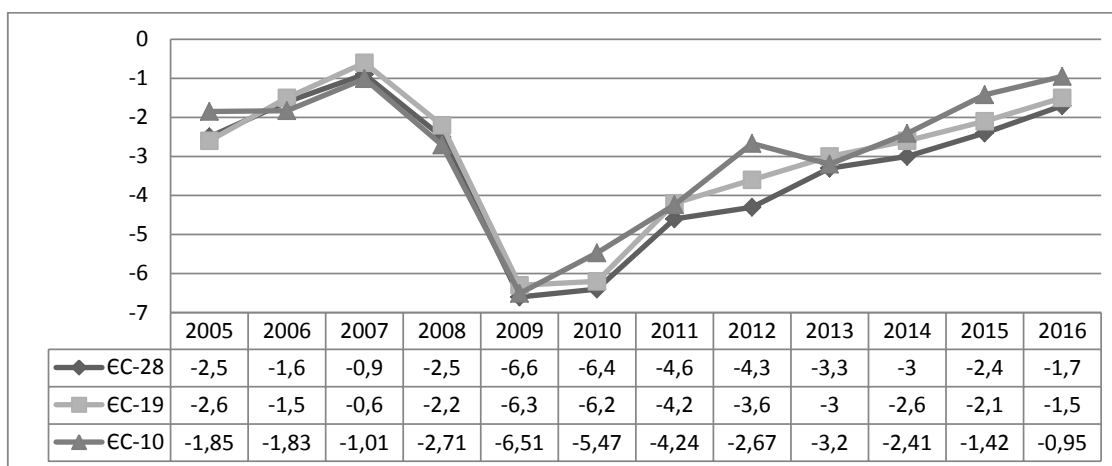

Рис. 2. Дефіцит державного бюджету (% ВВП)

Джерело: побудовано автором на основі [5]

фінансової кризи з високим рівнем відношення державного боргу до ВВП (більше 60%): Бельгія, Франція, Греція, Італія, Португалія, Угорщина. Варто відзначити, що в країнах ЕС-10 відношення державного боргу до ВВП майже вдвічі менше від показника країн Єврозони, і в 2016 р. цей показник становив лише 45,4% порівняно з 89,2%.

Наступним показником, що заслуговує на увагу під час аналізу стану економічного розвитку, є темп інфляції. Як для всіх економік, що розвиваються, інфляція продовжує бути проблемою для країн Центральної та Східної Європи. На щастя, індекс споживчих цін в останні кілька років постійно знижується.

Максимальний темп інфляції зафіксований у період кризи (2008 р.) у таких країнах, як Латвія – 15,3%, Болгарія – 12%, Литва – 11,6%, Естонія – 10,6%. У подальшому темпи інфляції стабілізувалися [7].

Довго боролася з інфляційними процесами й Румунія. У 2000 р. темп інфляції становив 22,5%, у 2007 р. – 4,9%, і знову зростання у 2008 р. до 7,9%. У 2013 р. цей показник становив 3,2%, що є надзвичайно позитивним для цієї країни. Як

бачимо, країнам Центральної та Східної Європи вдалося приборкати інфляцію.

Подолати негативні наслідки кризи країнам Центральної та Східної Європи вдалося завдяки правильно проведеній антикризовій політиці. Деякі антикризові заходи були спільними для країн, деякі відрізнялися, але загалом вони були ефективним. Розглянемо детальніше антикризову політику країн ЕС-10 у розрізі хвиль протікання останньої фінансової кризи 2008–2010 та 2010–2012 рр.

На першому етапі держави Центральної та Східної Європи стримували фінансову кризу, використовуючи для цього відповідні стимули з бюджетних ресурсів. Із 2010 р. циклічне поглиблення кризи призвело до оновлення стратегії антикризового управління.

Шукаючи вирішальні характерні ознаки в антикризовому управлінні країн ЕС-10, можна виділити сім напрямів його здійснення:

- 1) обмеження, що зменшують витрати державного бюджету – на обох етапах (2008–2012 рр.);
- 2) загальне збільшення податків, мит та внесків, яке можна побачити на обох етапах (2008–2012 рр.);

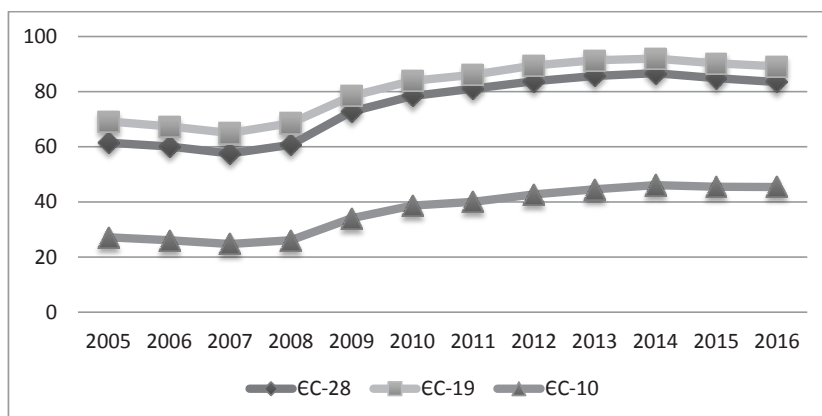

Рис. 3. Відношення державного боргу до ВВП, %

Джерело: побудовано автором на основі: [6]

3) втручання, спрямоване передусім на ринок праці, – на обох етапах (2008–2012 рр.);

4) вибіркоче зменшення податків, мит та зборів, націлене на конкретні галузі, – на першому етапі (2008–2010 рр.) [8], за яким слідувало вибіркоче збільшення, націлене на споживання, – на другому етапі (2011–2012 рр.);

5) консолідуючі дії окремих банків – на першому етапі (2008–2010 рр.);

6) зміна правил функціонування інституційної системи та структури – переважно на першому етапі (2008–2010 рр.);

7) спеціальні податки, націлені на фінансовий сектор, характерні для другого етапу антикризового управління (2011–2012 рр.) [9].

Охарактеризуємо перший етап антикризового управління в країнах Центральної та Східної Європи в 2008–2009 рр.

Подібно до країн Західної та Північної Європи в блоці країн Центральної та Східної Європи в 2006–2009 рр. антикризове управління було першочерговим завданням за винятком Болгарії, Угорщини, Румунії та Словенії. Варто зазначити, що антикризові заходи урядів були спрямовані на зменшення навантаження на реальний сектор економіки та запуск двигунів розвитку в країнах ЄС-10. Проте частково через відсутність ресурсів, частково через політичні непорозуміння, ці дії не були узгодженими між державами. Водночас країни ЄС-10 не мали достатніх ресурсів для широкого застосування цих заходів, оскільки їх банківські системи були переважно під іноземним контролем, підтримка функціонування їх фінансових систем передачі також вийшла за межі їх консолідуючих можливостей та відповідальності.

У державних бюджетах країн почала прослідковуватися тенденція до сповільнення зростання витрат на соціальне забезпечення, зрідка на це витрачалися навіть менші суми. Одним із надзвичайно важливих кроків під час антикризового управління було значне скорочення соціальних виплат, навіть їх припинення, що обмежило пожвавлення активності фізичних осіб на ринку праці. В Естонії та Латвії на вимогу міжнародних фінансово-кредитних організацій запроваджено суворі заходи економіки, які призвели до зростання економік вже в 2010 р.

Окрім того, спочатку урядами припускалося, що через відміну деяких видів податків більше коштів буде залишатися для розвитку підтримки інновацій, що є обов'язковими для початку зрос-

тання. Проте це мало місце лише в країнах Балтії, які є найближчими до північних країн (країн Скандинавії та Фінляндії), а також Польщі.

Цілком природно, що під час кожної кризи, де втрачаються робочі місця, уряд намагається активно ініціювати створення робочих місць і гарантувати підтримку та навчання. Таким чином, можна було б прогнозувати появу різноманітних програм ринку праці. Проте в 2009–2010 рр. через обмеження фінансової свободи стимулюючі програми почали скорочуватися. Невтручання в ринок праці також указало на той факт, що уряди належним чином не визнали динаміку зростаючої кризи та її вплив

на структурні зміни ринку праці. Суперечлива природа також відіграла роль у зацікавленості урядів підтримувати короткостроковий суспільний спокій. Згрупуємо антикризові заходи, які здійснили країни ЄС-10 у 2008–2009 рр. (табл. 1).

Як бачимо з табл. 1, на початку кризи в 2008 р. серед десяти країн Центральної та Східної Європи лише деякі вибрали збільшення заборгованості, тобто як ніколи дорогого кредиту та зростання дефіциту бюджету і подібно основним країнам Європейського Союзу обрали кейнсіанську, орієнтовану на попит, антициклічну економічну політику.

Охарактеризуємо особливості другого етапу (2010–2012 рр.) антикризового управління ЄС-10.

Знаходячись стиснутою в лещатах глобальної кризи та через відсутність балансу на світовому ринку, орієнтована на пожвавлення діяльність не могла індукувати реальне зростання навіть у тих країнах ЄС-10, які раніше показували деяку динаміку. Експериментування зі зміцненням економіки призвело до зростання дефіциту, пропорційного ВВП, на 0,1–0,5%. Проте економічне зростання завдяки ресурсам державного бюджету спровокувало появу нових ринкових ризиків у державному секторі. Заради збереження стабільності неможливо було уникнути циклічних обмежень, та й підтримка платіжного балансу вимагала значного пожертвування зростанням, таким чином, уповільнюючи початок сприятливих процесів у реальній економіці [10]. Можливо, що саме із цієї причини починаючи з 2011 р. (за винятком декількох країн, де уряди вважають державну роботу важливою) інноваційний засіб створення робочих місць практично зник із палітри засобів антикризового управління. Стосовно банківських податків, які було введено переважно на другому етапі антикризового управління, важливо відзначити, що їх введення здійснювалося не лише країнами Єврозони (Австрією, Францією та Німеччиною), а й також поза її межами (Угорщина, Швеція та Велика Британія). Водночас варто відзначити, що уряд Угорщини здійснював найбільш радикальні антикризові заходи, чим викликав фінансові проблеми в банківській сфері, які стали загрозою початку економічного відновлення.

Варто наголосити, що в ЄС-10 (за винятком Румунії, Угорщини, а згодом і Словенії) було майже реалізовано заходи антикризового управління, які вказували на більш стримані дії урядів. Це також показує, що порівняно з більш ранніми роками в нашому випадку ми можемо

Таблиця 1

Антикризове управління в країнах ЄС-10 у 2008–2009 рр.

Країни ЄС-10	Проведені заходи в рамках антикризового управління												
	Значне скорочення урядових витрат	Збільшення податків, мит, додаткових зборів	Зменшення податків, мит, додаткових зборів	Отримання значних позик на фінансових ринках, використання поточні рахунки платежів	Отримання позик від міжнародних фінансових установ	Введення додаткових податків на банки та фінансові установи	Введення додаткових податків на обслуговування	Унікальні дії порятунку для банків	Нові агенції з управління та/або контролю за коштами державного бюджету	Втручання в ринок праці	Програми стимулювання, відновлення споживання	Інші унікальні дії (приватизація, поглинання активів пенсійних фондів)	Зміна правил функціонування для державного бюджету
Болгарія	x	x	x		x					x			x
Чехія	x		x							x		x	x
Естонія										x		x	x
Угорщина	x	x		x	x				x	x	x		x
Польща		x	x		x					x		x	x
Латвія		x	x		x					x		x	x
Литва	x	x	x							x		x	x
Румунія	x	x		x	x				x	x		x	x
Словаччина		x	x							x		x	x
Словенія		x	x							x			x

Джерело: побудовано на основі [5; 8]

Таблиця 2

Антикризове управління в країнах ЄС-10 у 2010–2012 рр.

Країни ЄС-10	Проведені заходи в рамках антикризового управління												
	Значне скорочення урядових витрат	Збільшення податків, мит, додаткових зборів	Зменшення податків, мит, додаткових зборів	Отримання значних позик на фінансових ринках, використання поточні рахунки платежів	Отримання позик від міжнародних фінансових установ	Введення додаткових податків на банки та фінансові установи	Введення додаткових податків на обслуговування	Унікальні дії порятунку для банків	Нові агенції з управління та/або контролю за коштами державного бюджету	Втручання в ринок праці	Програми стимулювання, відновлення споживання	Інші унікальні дії (приватизація, поглинання активів пенсійних фондів)	Зміна правил функціонування для державного бюджету
Болгарія	x	x								x			x
Чехія	x	x	x							x			
Естонія	x									x			
Угорщина	x	x	x	x		x	x		x	x	x	x	x
Польща	x	x								x			
Латвія	x				x	x				x			
Литва	x	x								x			
Румунія	x	x		x	x				x	x			x
Словаччина	x	x				x			x	x			x
Словенія	x	x		x		x			x	x	x	x	x

Джерело: побудовано на основі [5; 9]

бачити переважно два-три кроки в управлінні, які характерно залишалися у сфері податкових навантажень, пов'язаних з енергією та основним споживанням. Скорочення бюджетних витрат та захист ринку праці залишилися домінуючими. Більшість країн Центральної та Східної Європи могла консолідувати їх відповідні позиції (табл. 2).

Щодо того, що було більш характерно для антикризового управління у цих країнах – відмінності чи подібності, – можемо чітко зазначити, що було більше подібних рішень, ніж відмінних. Відмінності переважали здебільшого в частині

ступеню втручання, кількості галузей, де мали місце втручання, або характеру втручань, тобто чи були вони більш активними, такими, що оперують конкретними (специфічними) заходами, чи ж вони були більш нормативними, більш передбачливими.

Висновки. Подолавши наслідки фінансової кризи, країни Центральної та Східної Європи все ж не є забезпеченими від настання нових етапів криз. Нині ці країни можуть очікувати такі загрози:

- серйозна проблема ліквідності і проблемних кредитів;

- країни ЦСЄ легко можуть стати жертвами глобальної фінансової паніки і відтоку інвестицій;
- тісні зв'язки регіону ЦСЄ із західними європейськими економіками і курсом євро можуть стати одним з основних ризиків;
- нестабільна політична ситуація в Україні суттєво може вплинути на економічне становище країн регіону;
- структурні проблеми в банківському секторі країн ЦСЄ можуть значно посилити вплив внутрішнього економічного спаду і зовнішніх фінансових проблем;
- обмежений простір для маневру в макроекономічній політиці для протистояння рецесії;

- проблеми із зовнішніми боргами і потенційні проблеми в банківському секторі.

Таким чином, фінансова криза показала, що країни виявилися не зовсім готовими до її настання. Заходи із запобігання кризи на той час проводилися мінімальні та не змогли її відвернути. Криза вплинула на всі без винятку країни, однак найбільш ураженими виявилися економіки країн Прибалтики. Антикризова політика країн Центральної та Східної Європи та й загалом Європейського Союзу потребує ґрунтовного вдосконалення та поліпшення координації між країнами на горизонтальному рівні, у тому числі між центральними банками країн.

Список використаних джерел:

1. Bernaciak M. (2015) Beyond the CEE 'black box': Crisis and industrial relations in the new EU member states. Working Paper 2015.05. Brussels: ETUI [Electronic resource]. – Available at : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2647947.
2. Anna Soulsby, Graham Hollinshead, Thomas Steger (2017) Crisis and change in industrial relations in Central and Eastern Europe // European Journal of Industrial Relations Volume: 23 issue: 1, page(s): 5–15.
3. Onaran O. (2011) From Transition Crisis to the Global Crisis: Twenty Years of Capitalism and Labour in the Central Eastern EU New Member States, *Capital & Class*, 35 (2), 213–231 [Electronic resource]. – Available at : <https://pdfs.semanticscholar.org/1bce/e12fa7c6ee04687afbd594817337a5d8ed94.pdf>.
4. Real GDP growth rate. Eurostat [Electronic resource]. – Available at : <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>.
5. General government deficit/surplus. Eurostat [Electronic resource]. – Available at : <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>.
6. General government gross debt. Eurostat [Electronic resource]. – Available at : <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tsdde410>.
7. HICP – inflation rate. Eurostat [Electronic resource]. – Available at : <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00118&plugin=1>.
8. European Commission (2010a); *European Economy 6/2010: Monitoring tax revenues and tax reforms in EU member states* [Electronic resource]. – Available at : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2010/pdf/ee-2010-6_en.pdf.
9. *Tax reforms in EU Member States 2012* [Electronic resource] – Available at : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2012/pdf/ee-2012-6_en.pdf.
10. Farkas, B. (2009); *Perspectives of Convergence in the European Economic Performance and Institutional Systems In: VII. Nemzetközi Konferencia, Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc-Lillafüred, II. kötet, 2009.* – P. 103–109.

Колінець Л. Б.

Тернопольский национальный экономический университет

ТЕХНОЛОГИИ АНТИКРИЗИСНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Резюме

Рассмотрены причины возникновения финансового кризиса и его последствия для стран Центральной и Восточной Европы. Преодоление кризисных явлений в странах ЕС-10 произошло благодаря широкому комплексу антикризисных действий. Представлены технологии антикризисного регулирования и проанализировано их использование на различных этапах протекания кризиса. Определены возможные угрозы для стран ЕС-10.

Ключевые слова: финансовый кризис, антикризисная политика, страны Центральной и Восточной Европы, экономический рост.

Kolinets L. B.

Ternopil National Economic University

TECHNOLOGIES OF CRISIS MANAGEMENT IN THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Summary

The causes of the financial crisis and its consequences for the CEE are considered. Overcoming the crisis in the CEE was due to a wide range of anti-crisis measures. Technologies of crisis regulation are shown and their use at different stages of the crisis is analysed. The potential threats for the EU-10 are outlined.

Keywords: financial crisis, crisis policy, Central and Eastern European countries, economic growth.